

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING NUTQINI OSHIRISHDA SINFDAN TASHQARI ISHLARDAN FOYDALANISH

Suyunova Marjona

Jizzax Davlat pedagogika universiteti 2 kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirishda sinfdan tashqari ishlardan foydalanish ularni hayotga va kitobga bo'lgan qiziqishini yanada oshirish, dars jarayonida ko'plab mashg'ulotlarni o'rganish va tadbirlarga qiziqishini oshirish haqida yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *mutoaala, nutq, kitob, sinfdan tashqari ishlar, estetik taassuroti, badiiy obrazlarni, ijodiy qobiliyati, ijobiy natijalar*

Kirish.

Inson yetuk shaxs bo'lib yetishishda nutq jarayoni shakllanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq uni riojlanishi insonlar aro turlicha bosqichlarda umr bo'yi davom etadi. Vaholanki, o'quvchilarda nutq jarayonini rivojlantirishning bir qancha sinovdan o'tgan usullari mavjud. Bular asosan rivojlangan davlatlar metodikalarni o'z ichiga olgan. Chunki, o'z samaradorligi bilan ijobiy natijalari ko'rsatgan. Hozirgi vaqtda ko'proq bolalar nutqida buzilishlarga duch kelmoqdalar. Ko'pgina ota-onalar mutaxassisning yordamiga murojaat qilmasdan nutq xatolarini tuzatish mumkinmi, degan savolga qiziqish bildirmoqda. Biz sizga yordam berishga harakat qilamiz! Bolaning jismoniy, aqliy va intellektual tarbiyasi erta bolalikdan boshlanadi. Barcha ko'nikmalar, jumladan, to'g'ri gapirish qobiliyati oilada o'zlashtiriladi. Bolaning nutqi qarindoshlari, yaqin odamlari misolida shakllanadi. Bola nutqining tovush chiqaruvchi tomoni kattalarning alohida ta'siri va yordamisiz mustaqil ravishda rivojlanadi, degan chuqur noto'g'ri fikr. Aslida, bolalar nutqini shakllantirish jarayoniga aralashmaslik deyarli har doim rivojlanishning kechikishini anglatadi. Bolaning omma orasida to'g'ri va rovon gapirishi uchun faqatgina maktanda emas, balki uyda ham shug'ullanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shuningdek, bunday imkoniyatlarni ota va ona yaratib bera oladi. Dars jarayoni tugagandan so'ng turli xil yo'llar bilan nutqni yanada takomilashtirish mumkin. Bola tili chiqqan davrdan boshlab gapira boshlaydi va turli xil savollar bilan ota-onasiga murojaat qila boshlaydi. O'sha davrda ota-ona ham ustozlar ham hamma savollariga javob bersa, bolaning tili ham nutqi ham ravonlashib boradi. Lekin afsuski hozirgi kunda ba'zi ota-onalar ish bilan mashg'ul bo'lib farzandlariga o'z vaqtini kam sarflamoqda. Shuning tufayli bolalarning nutqida kamchiliklar vujudga keladi. Buning oldini olish uchun ustoz ham ota-ona bilan ko'proq shug'ullanishi darkor. Shundagina maqsadga muvofiq bo'ladi. Bolada aniq nutq buzilishlarining mavjudligi odatda uning butun aqliy

rivojlanishiga ta'sir qiladi. Bunday holda, bolaning aqliy rivojlanishining umumiy yo'nalishi, albatta, sekinlashadi, bu muqarrar ravishda uning butun maktab ta'limiga va keyingi hayotiga ta'sir qiladi. O'quvchilarning ravon va burro nutqini shakllantirishda, dunyoni anglatishda o'qituvchi nutqining ham o'zni beqiyosdir. Shuning uchun o'qituvchi o'z nutqi ustida ham mukammal ishlashi va darslarini tashkil qilishda o'quvchilarni barkamol hamda har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash uchun puxta bilimli, o'z fikrini chiroyli, ravon nutq qonuniyatlarini chuqur egallagan holda ifoda qila bilishi lozim. Savod o'rgatish davridan boshlab o'quvchilarning bog'lanishli nutqini o'stirishga e'tibor qaratiladi. Bu borada o'qish fani o'quvchilarni nutqini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. O'qish fanining asosiy vazifasi o'quvchilarni to'g'ri, ongli, ravon va ifodali o'qishga o'rgatadi. O'quvchi qancha ko'p o'qisa uning nutq madaniyati rivojlanadi, mustaqil fikrlash qobiliyatlari shakllanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini shakllantirishda sinfdan tashqari o'qish o'qish darslari bilan bog'lab olib boriladi. Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari o'qish darslarini o'tkazish jarayonida o'quvchilarga o'qish va qiroatxonlik saboqlarini berish, kitob bilan muomala qilish, kitob o'qish qoidalari, kitobning muqaddas ekanligini his etish, asar qahramonlarining hatti-harakatlarini kuzatish, ularning ibratli ishlariga ergashish, salbiylardan nafratlanish, o'z taassurotlarini tasvirli so'zlab berish kabi mahoratlarini shakllantirish va mustahkamlashdan iborat.

O'qish darslarini Davlat talablari asosida hayotiy tajribalarga, kuzatishlarga suyanib, hayotga bog'lab o'tishi uning ta'sirchanligi ongli idrok etishlarini ta'minlaydi. O'qish va nutq o'stirishning ta'limiy – tarbiyaviy maqsadlari, sinflar bo'yicha o'qish mazmunini o'qish ko'nikmalarining og'zaki va yozma nutqlarini rivojlantirish usullarini, o'qish mashg'ulotlarining yozma nutq bilan bog'lanish kabi masalalar aniq kiritilgan.

Sinfdan tashqari o'qish mazmuniga ko'ra ta'limning har bir bosqichida ikki asosiy bo'limga ajratiladi:

Birinchi bosqichda o'qish doirasi, ya'ni o'qitiladigan kitoblar va ularni qaysi tartibda o'qish bilan tanishtirish yuzasidan o'quvchilarga ko'rsatma beriladi.

Ikkinchi bosqichda shu o'quv materiallar asosida bilim, ko'nikma va malakalar shakllantiriladi. O'quvchilar kitob va ularning mualliflari haqidagi bilimlarni bevosita amaliy faoliyatlari davomida, ya'ni kitob ustida ishlash jarayonida egallaydilar. O'quvchilar o'qituvchi rahbarligi ostida avval mavzuga oid bir necha kitob bilan tanishsa, keyinroq bolalar yozuvchilarning asarlari bilan tanishadilar, so'ngra bolalarning qiziqishlariga mos, ruhiyatlariga yaqin har xil mualliflarning bir mavzuga doir kitoblarini mustaqil tanlab olishga o'tadilar. O'quvchilar milliy va jahon adabiyotlarini o'qib tahlil qilish asosida ezgulik va yovuzlik, yaxshilik va yomonlik, go'zallik va xunuklik xaqidagi xilma-xil talqinlarga duch kelishadi. Ularga

ongli munosabat bildirish hamda o'zlaridagi axloqiy-ma'naviy fazilatlarning shakllanishi va rivojlanishiga zamin yaratadi.

Mutolaa ya'ni ko'proq mustaqil kitob o'qish o'quvchilarning og'zaki hamda yozma nutqlarini rivojlantiradi. Bolaning matn mazmunini to'liq uqib olishi qayta hikoyalashi, shuningdek, o'zgaralar nutqini eshitib, tushunib olishi malakalari hosil qilinadi. Sinfdan tashqari o'qish bolalarda ezgulikka muhabbat, yovuzlikka nafrat uyg'otish, bog'lanishni, nutqni o'stirish, adabiy – estetik tafakkurni yuksaltirishga xizmat qiladi.

Bolalar adabiyoti avvalo o'zining qiziqarli mazmuni, badiiy obrazlarining go'zalligi, tilning ifodaliligi, she'riy so'zlarning musiqaviyligi bilan bolalarga quvonch baxsh etadi. Sinfdan tashqari o'qish uchun kitob tanlashda quyidagi tamoyillarga amal qilinadi:

1. Kitob tanlashda tarbiyaviy maqsad ko'zda tutiladi.
2. Kitob tanlashda asarlar janri va mavzusining xilma-xilligi e'tiborga olinadi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar asosan hikoyalar, ertaklar, topishmoqlar, maqollarni o'qishga qiziqqanlari uchun shu janrdagi asarlar tanlansa maqsadga muvofiq bo'ladi.
3. Kitobning o'quvchilar yoshi va saviyasiga mosligi hisobga olinadi.
4. Kitob tanlashda o'quvchilarning shaxsiy qiziqishi va mustaqil o'qishi hisobga olinadi.
5. Kitob tanlashda mavsumiy tamoyilga amal qilinadi.

Umuman olganda, kitobni to'g'ri tanlash sinfdan tashqari o'qish muvaffaqiyatini ta'minlashning muhim shartidir.

Sinfdan tashqari o'qish darslarida o'quvchilarning kitobxonlik qiziqishlari, bilim doirasi, estetik taassuroti, badiiy obrazlarni idrok etishi, ijodiy qobiliyati rivojlanadi; faol kitobxoniga xos ko'nikma va malakalar shakllanadi.

Sinfdan tashqari o'qish darslari o'quvchilarning faolligini oshirishga qaratiladi, shuning uchun ularning qurilishi juda xilma-xil bo'ladi. Har bir dars o'qituvchi va o'quvchining ijodi hisoblanadi; darsda qanchalik xilma-xillikka, hayotiylikka erishilsa, maqsadga erishish oson kechadi.

Kelajagimiz bo'lgan yosh avlodni milliy qadriyatlarimizga mos holda aqlan yetuk, jismonan sog'lom qilib tarbiyalash biz o'qituvchilarlar, ustozlar zimmasidadir. O'qituvchi sinfdan tashqari darsni tashkil etishda innovatsion metodlardan, qiziqarli ma'lumotlardan, turli mavzuga mos ko'rgazmali qurollardan foydalanishi kerak bo'ladi. Bugungi o'quvchi bir nechta chet tillarni bilishga intiladi. O'qituvchi o'quvchilarga yangi mavzu haqidagi ma'lumotlarni chet tillarida ham aytishi mumkin. Masalan, kitob haqidagi maqol yoki fikrlarni, kichik hajmdagi asarlarni nafaqat o'zbek tilida balki rus yoki ingliz tilida ham so'zlab beradi. O'quvchilarga ham shunday topshiriq beradi. Bir o'quvchi maqolni aytadi boshqa o'quvchi tarjimasini aytishi mumkin.

Kitob – aql qayrog'i.

Kitobsiz aql – qanotsiz qush.

Kitoblar jonsiz, ammo sodiq do'stlardir.

Kitob xazina, bilim boylik

Kitobdan yaxshi do'st yo'q.

Kitob-beminnat do'st.

A book is a bird of the mind.

A mind without a book is a bird without wings.

Books are lifeless but loyal friends.

The book is a treasure, a wealth of knowledge

There is no better friend than a book.

Book-grateful friend.

O'quvchilar o'qituvchi bilan birgalikda tanlangan asarni sahnalashtirishlari ham mumkin. O'quvchilar rollarni o'z xohishlari bilan tanlaydilar. Buni ikki xil usulda amalga oshirish mumkin:

1. O'qituvchi bir nechta ertak, masal yoki hikoyani nomini e'lon qiladi. O'quvchilar o'zlari mustaqil tanlab sahnalashtiradilar.

2. O'qituvchi turli tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan tanish yoki notanish bo'lgan ertak, masal va hikoyalarning rasmlarni teskari qilib qo'yadi. O'quvchilar 2 yoki 3 guruhga bo'linib, rasmni tanlab sahnalashtiradilar.

Bu nutqning rivojlanishiga, boladagi ijodkorlik, aktyorlik, rejissyorlik va suxandonlik qobiliyatlarini shakllanishiga va o'ziga bo'lgan ishonchini ortishiga olib keladi. Hattoki sahnalashtirilgan asarni tomosha qilgan (tomoshabin) bolaning ham xotirasiga muhrlanadi. Bundan tashqari o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini tarbiyalash, ularni oddiy kitobxondan ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish talab etiladi. O'quvchilarda kitobga havas uyg'otishda har bir bolaga yakka tartibda yondashish, shaxsiy qiziqishlarini hisobga olish zarur. Bolalarda kitob ustida ishlash malakasini shakllantirish ularda kitobxonlik madaniyatini tarbiyalashning muhim omilidir. Sinfdan tashqari o'quvchilarga turli xil tadbirlar o'tkizilishi va tadbir davomida turli xil she'rlar hikoyalar va sahna ko'rinishlar qilishi mumkin. Sinflararo musobaqa tashkil etilsa, raqobat yanada kuchayadi va yanada nutqi ravonlashadi. Bunday tadbirlarni qancha ko'p o'tqizsa shuncha o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi oshadi va yanada nutqi ravonlashadi.

Xulosa qilib aytganda, sinfdan tashqari o'qish darslarining asosiy vazifasi o'quvchida badiiy kitoblarni o'qishga havas uyg'otish, o'qigan kitoblari yuzasidan xulosa chiqara olishga o'rgatish, yaxshi va yomonning farqiga boorish va oq qorani ajratish, bolalar adabiyotining mashhur adiblari hayoti va ijodi bilan elementar tarzda tanishtirish hisoblanadi. Bu esa o'quvchilarning nutqini ravon bo'lishiga, fikrlash qobiliyatining rivojlanishiga, ongining takomilashishi, dunyoqarashining kengayishiga, ijodkorligining oshishiga va albatta nutq madaniyatining

shakllanishiga va o'z do'stlariga bemaolol o'z fikrini bildira olish imkoniyatiga ega bo'ladi va xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida. Toshkent sh., 2017-yil 6 aprel 187-son.
2. Nizomiy nomidagi toshkent davlat pedagogika universiteti Karima Qosimova, Safo Matchonov, Xolida G'ulomova, Sharofat Yo'ldosheva, Sharofjon Sariyev. Ona tili o'qitish metodikasi.